

KOLORINIM TARKIBLI FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING MORFOLOGIK VA SINTAKTIK XUSUSIYATLARI

Jumaniyazova Zaira Xamidovna

Urganch RANCH texnologiya universiteti Jahon tillari kafedrasida magistranti

Annotatsiya: Maqola ingliz va o'zbek tillaridagi kolorinim frazeologizmlarning morfologik va sintaktik xususiyatlarini qiyosiy tahlil qiladi. Rang nomlari bilan shakllangan idiomalar qadimiy, madaniy boy va ko'p ma'nolilikka ega. Tadqiqotda frazeologizmlarning tarkibi, tuzilish modellari, morfologik tasnifi va sintaktik vazifalari o'rganiladi. Natijalar kolorinimlarning semantik yadrosini tashkil etishini, kuchli emotsional va baholovchi ma'no berishini ko'rsatadi. Ingliz tilidagi idiomalar ko'proq metaforik bo'lsa, o'zbek tilidagilar milliy mentalitet va folklor bilan bog'liq. Maqola lingvokulturologiya, tarjimashunoslik, leksikologiya va til o'qitishda tadqiq qilish istiqbollari ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: kolorinim, frazeologik birlik, idiom, morfologiya, sintaksis, rang nomlari, lingvokulturologiya, ingliz tili, o'zbek tili.

Annotation: The article examines morphological and syntactic features of color-based phraseological units in English and Uzbek using a comparative approach. Color idioms are ancient, culturally rich, and polysemous. The study analyzes their structure, formation models, morphological classification, and syntactic roles. Results show that color terms form the semantic core and convey strong emotional and evaluative meanings. English idioms are mostly metaphorical, while Uzbek ones reflect national mentality and folklore. The article outlines research prospects in linguoculturology, translation studies, lexicology, and language teaching.

Keywords: color term, phraseological unit, idiom, morphology, syntax, color names, linguoculturology, English language, Uzbek language

Аннотация: Статья изучает морфологические и синтаксические особенности фразеологизмов с цветовыми компонентами в английском и узбекском языках сравнительно-лингвистическим методом. Цветовые идиомы древние, культурно насыщенные и полисемантические. Анализ охватывает структуру, модели образования, морфологическую классификацию и синтаксические роли. Результаты показывают, что цветовые элементы составляют семантическое ядро и выражают сильный эмоциональный и оценочный смысл. Английские идиомы в основном метафорические, узбекские связаны с национальным менталитетом и фольклором. Рассматриваются перспективы изучения в лингвокультурологии,

переводоведении, лексикологии и преподавании языка.

Ключевые слова: цветовой компонент, фразеологическая единица, идиома, морфология, синтаксис, названия цветов, лингвокультурология, английский язык, узбекский язык

Kirish

Rang nomlari tilning eng qadimiy leksik qatlamlaridan biridir. Kolorinimlar, ya'ni rang bildiruvchi so'zlar, turli til sistemalarida frazeologik birliklar tarkibida faol qo'llanadi va ular tilning milliy-madaniy ruhini aks ettiradi. Masalan, ingliz tilidagi *"green light"*, *"black sheep"*, *"red tape"* kabi iboralar yoki o'zbek tilidagi *"oq yuvib oq taramoq"*, *"qora kun"*, *"ko'kdan kelmoq"* kabi frazeologizmlar rang nomining semantik imkoniyatlarini ko'rsatadi.

Kolorinim tarkibli frazeologik birliklarni o'rganish bir nechta sabablar bilan ahamiyatlidir:

1. Leksik-semantik jihatdan: rang nomlari ko'pincha metafora, metonimiya, ramziy ma'no orqali umumlashgan madaniy axborotni o'zida jamlaydi.
2. Morfologik jihatdan: ranglar turli grammatik shakllarda (ot, sifat, ravish) qatnashib, frazeologizmlarning struktur tiplanishiga ta'sir qiladi.
3. Sintaktik jihatdan: bunday iboralar gapning turli bo'laklari — kesim, aniqlovchi, to'ldiruvchi — sifatida faol ishlatiladi.
4. Tarjimashunoslik nuqtayi nazaridan: rangli idiomalar ko'pincha milliy xususiyatga ega bo'lgani uchun ekvivalent topish murakkab.

Mazkur maqola ingliz va o'zbek tillaridagi bunday birliklarning morfologik va sintaktik strukturasi chuqur tahlil qilib, ularning umumiylik va farqlarini ilmiy asosda yoritadi.

Metodologiya

Tadqiqotda kolorinim tarkibli frazeologik birliklarning morfologik va sintaktik xususiyatlarini chuqur tahlil qilish maqsad qilib olindi. Bu jarayon bir nechta ilmiy usullarga asoslandi, har biri o'ziga xos funksiyani bajaradi va natijalarni ishonchli qilishga xizmat qiladi.

Tavsifiy usul

Tavsifiy usul frazeologik birliklarni ularning lug'aviy, semantik va strukturaviy xususiyatlariga qarab aniqlashga xizmat qiladi. Bu usul orqali har bir kolorinimli ibora alohida birlik sifatida ko'rib chiqildi. Masalan, ingliz tilidagi *"black market"* iborasi nafaqat "noqonuniy bozor" ma'nosini beradi, balki semantik nuqtai nazardan salbiy konnotatsiyani ham o'zida aks ettiradi. Shu bilan birga, o'zbek tilidagi *"qora kun"* frazeologizmi og'ir, noxush vaziyatni ifodalash bilan birga, milliy mentalitetga xos

og'irlik hissini beradi. Tavsifiy usul yordamida bunday farqlarning struktural va semantik qatlamlari aniqlandi.

Qiyosiy-tahliliy usul

Qiyosiy-tahliliy yondashuv ikki tilning frazeologik tizimlarini o'zaro solishtirishga imkon berdi. Ingliz va o'zbek tilidagi kolorinimli iboralar bir xil rang nomlarini o'z ichiga olgan bo'lsa-da, ularning semantik, morfologik va sintaktik qo'llanishida farqlar mavjud. Masalan, "*white lie*" iborasi ingliz tilida ijobiy ma'noda ishlatilsa, o'zbek tilida "*oq yolg'on*" iborasi ham ijobiy, lekin ko'pincha kontekstga qarab baholanishi mumkin. Qiyosiy tahlil rang metaforalarining universal va milliy xususiyatlarini ajratib ko'rsatadi, bu esa tarjima va lingvistik tadqiqotlar uchun muhim.

Komponent tahlil

Komponent tahlil frazeologik birliklarni tashkil etuvchi morfemlar va so'z birikmalarining semantik va grammatik xususiyatlarini aniqlashga yordam berdi. Misol uchun, "*red-hot*" iborasi ingliz tilida sifat + sifat birikmasi orqali kesim sifatida ishlatiladi va yuqori darajada emotsionallikni bildiradi. O'zbek tilidagi "*qizil talash*" iborasi ham shunga o'xshash tuzilishga ega, ammo milliy madaniyatga xos konnotatsiyani o'zida aks ettiradi. Bu tahlil frazeologizmlarning semantik yadrosini va uning morfologik strukturadagi rolini aniqlash imkonini beradi.

Kontekstual tahlil

Kontekstual tahlil frazeologik birliklarning real nutqdagi ishlatilishini o'rganadi. Badiiy adabiyot, publitsistika, internet korpuslaridagi matnlar tahlil qilindi. Masalan, COCA va BNC korpuslaridagi "*green light*" iborasi loyiha ruxsatini bildiruvchi rasmiy kontekstdan tortib, kundalik suhbatlardagi metaforik ishlatilishgacha tahlil qilindi. O'zbek tilida esa "*oq yo'l*" iborasi turli madaniy va diniy kontekstlarda ishlatilishi kuzatildi. Bu yondashuv frazeologik birliklarni faqat lug'aviy ma'noda emas, balki kommunikativ samaradorlik va madaniy konnotatsiya nuqtai nazaridan ham baholash imkonini berdi.

Lingvokulturologik yondashuv

Rang nomlari nafaqat leksik birlik, balki madaniy kod sifatida ham ishlaydi. Lingvokulturologik tahlil orqali har bir kolorinim frazeologizmining tarixiy, milliy va madaniy xususiyatlari o'rganildi. Ingliz tilida "*black sheep*" iborasi oiladagi "noqonuniy" yoki "qoidalarga zid" shaxsni bildirsa, o'zbek tilida "*qora qo'y*" ham shunga o'xshash ma'noni beradi, lekin undan kutilayotgan ijtimoiy konnotatsiya va emotsional yuk boshqa. Shu tariqa, lingvokulturologik yondashuv frazeologik birliklarni kontekstual va madaniy jihatdan chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Materiallar: O'zbek tilining izohli lug'ati (2020), Oxford English Dictionary (2023),

Cambridge Idioms Dictionary (2022), COCA va BNC korpuslari, O‘zbek Milliy Korpusi (O‘TIL), shuningdek ingliz va o‘zbek badiiy adabiyotlari misol sifatida ishlatilgan.

Natijalar

1. Kolorinimli frazeologik birliklarning morfologik xususiyatlari

Kolorinimlar frazeologik birliklar tarkibida ko‘plab morfologik rollarni bajaradi. Ularning asosiy xususiyatlari quyidagilar:

1.1. Kolorinimning sifat sifatida ishtiroki

Sifat sifatida ishlatilgan kolorinimlar frazeologik birliklarning semantik markazini tashkil qiladi va iboraning asosiy ma’nosini belgilaydi. Bu morfologik model eng keng tarqalgan va ko‘p holatlarda frazeologik birlikning metaforik, emotsional va baholovchi konnotatsiyasini beradi.

Ingliz tilida misollar:

- *black market* – “noqonuniy bozor”; bu iborada *black* so‘zi salbiylik va qonuniy emaslikni bildiradi.
- *white lie* – “zararsiz yolg‘on”; *white* ijobiy konnotatsiyani beradi.
- *green energy* – “ekologik energiya”; *green* ekologik va tabiat bilan bog‘liq ma’noni bildiradi.

O‘zbek tilida misollar:

- *qora kun* – og‘ir va mushkul vaziyat.
- *oq niyat* – pok va samimiy maqsad.
- *qizil gap* – asosiy, markaziy fikr.

Bu misollar ko‘rsatadiki, sifat sifatidagi kolorinimlar frazeologizmlarning semantik va emotsional qatlamini belgilaydi, ularni kontekstga bog‘laydi va ularning kommunikativ samaradorligini oshiradi.

1.2. Kolorinimning ot shaklida ishlatilishi

Kolorinimlarning ot sifatida ishlatilishi ham keng tarqalgan. Bu holatda rang nomi frazeologik birlikning markaziy ot komponenti sifatida harakat qiladi va odatda abstrakt yoki figurativ ma’noga ega bo‘ladi.

Ingliz tilida:

- *the Blues* – tushkunlik kayfiyati.
- *in the black* – moliyaviy foyda holati.
- *in the red* – qarzdorlik holati.

O‘zbek tilida:

- *oq* – poklik, halollik.
- *qora* – balo, yomonlik.

- *ko'k* – osmon, yuksaklik.

Bu morfologik model rang nomining frazeologik birlikda asosiy semantik vazifani bajarishini ko'rsatadi.

1.3. Kolorinimning fe'l bilan birikishi

Kolorinimlar fe'l bilan birikib, ko'chma ma'noda ishlatiladi. Bu holat frazeologizmga dinamik, ish-harakat bilan bog'liq ma'no qo'shadi.

Ingliz tilida:

- *to blacklist someone* – ro'yxatdan chiqarib qo'yish.
- *to greenlight a project* – loyihaga ruxsat berish.
- *to whitewash facts* – haqiqatni yashirish.

O'zbek tilida:

- *qora ko'rmoq* – yomon ko'rmoq.
- *oq qilmoq* – avf etmoq, kechirmoq.
- *qizilga bo'yalmoq* – uyalmoq, yuziga qizillik kelmoq.

Fe'l bilan birikish frazeologizmning syntaktik faoliyatini kuchaytiradi va unga kengroq ekspressiv imkoniyatlar beradi.

1.4. Morfologik model tahlili

Ikki tilning kolorinimli frazeologizmlarida morfologik modellarning turlari aniqlanadi:

1. **Sifat + ot:** *white noise, red line, oq yo'l, qora daftar*. Bu model eng ko'p ishlatiladi va frazeologizmga stabil metaforik ma'no beradi.
2. **Ot + ot:** *the Blues, the Greens*. Bu model abstrakt tushunchalarni ifodalaydi.
3. **Fe'l + rang:** *turn green, blush red*. Bu kombinatsiya harakat va hissiy holatni ifodalaydi.
4. **Rang + postpozitsiya:** *in the black, in the red*. Bu holatda rang frazeologizmning statik yoki kontekstual holatini bildiradi.
5. **Rangning metaforik o'tishi:** *black* → yovuzlik; *oq* → poklik; bu frazeologizmning konnotativ va emotsional yukini oshiradi.

Bu tahlil kolorinimlar universal semantik maydonga ega ekanini va tilning leksik-resurslarini boyitishini ko'rsatadi.

2. Sintaktik xususiyatlar

Kolorinimli frazeologik birliklar gap tarkibida turli sintaktik funksiyalarni bajaradi. Ularning ishlatilishi kontekstdan va iboraning semantik vazifasidan kelib chiqadi. Sintaktik tahlil frazeologizmning gap ichidagi pozitsiyasini, so'z turini va boshqa morfologik komponentlar bilan bog'liqligini aniqlashga yordam beradi.

2.1. Egali konstruksiya

Frazeologizm gapda egali sifatida kelganda, u asosiy sub'ektni bildiradi va odatda

ekspressiv yoki baholovchi ma'noga ega bo'ladi.

Ingliz tilida misol:

- *The black sheep of the family always felt isolated.*
Bu yerda *black sheep* frazeologizmi oiladagi "noqonuniy, g'ayrioddiy shaxs"ni bildiradi va gap egasi sifatida ishlaydi.

O'zbek tilida misol:

- *U oila ichida "qora qo'y" bo'lib qolgan edi.*
Bu ibora ham shunga o'xshash vazifani bajaradi, lekin milliy konnotatsiya bilan boyitilgan: u ijtimoiy jihatdan izolyatsiyalangan yoki noto'g'ri qarorlar qiladigan shaxsni ifodalaydi.

Egali vazifasida ishlatilgan kolorinim frazeologizmlari gapga yuqori ekspressivlik va emotsional ohang qo'shadi, shuningdek, o'quvchi yoki tinglovchiga noaniq sub'ekt haqida intuitiv tasavvur beradi.

2.2. Kesim vazifasi

Kolorinimli frazeologizm kesim sifatida kelganda, u gapning asosiy harakat yoki holatini aks ettiradi. Bu holatda frazeologizm odatda sifat + ot, yoki rang + ot birikmasi bo'lib, predikatni boyitadi.

Ingliz tilida misol:

- *His explanations were just white lies.*
Bu yerda *white lies* gapning kesimi sifatida ishlatilgan va gapga baholovchi ma'no qo'shadi.

O'zbek tilida misol:

- *Bu gaplari shunchaki oq yolg'on edi.*
Frazeologizm bu yerda ham kesim vazifasida, shaxsning harakatini baholash maqsadida ishlatilgan.

Kesim vazifasidagi kolorinim frazeologizmlari nutqqa aniqlik va emotsionallik beradi, gapni yanada jonli va tushunarli qiladi.

2.3. To'ldiruvchi vazifasi

Kolorinim frazeologizmlari ba'zan to'ldiruvchi sifatida ishlatiladi, ya'ni gapda asosiy fe'lni ma'nosini kengaytiradi yoki aniq maqsadni bildiradi.

Ingliz tilida misol:

- *They gave the project a green light.*
Bu yerda *green light* frazeologizmi to'ldiruvchi sifatida ishlatilgan va fe'lni (gave) aniqlashtiradi, loyihaga ruxsat berish jarayonini bildiradi.

O'zbek tilida misol:

- *Loyiha uchun ular yashil chiroq yoqdilar.*

Frazeologizm bu yerda ham fe'lni qo'llab-quvvatlaydi, harakatning semantik tafsilotini oshiradi.

To'ldiruvchi vazifasidagi kolorinimlar muloqot samaradorligini oshiradi va kontekstual aniqlik yaratadi.

2.4. Aniqlovchi vazifasi

Kolorinim frazeologizmlari gapdagi otlarni aniqlash yoki sifat beruvchi rolni bajaradi, ya'ni gap tarkibidagi ma'no qatlamini kengaytiradi.

Ingliz tilida misol:

- *A red-hot discussion started.*

Bu yerda *red-hot* gapdagi *discussion* so'zini aniqlovchi sifatida ishlaydi va uning intensivligini bildiradi.

O'zbek tilida misol:

- *Qizil talash boshlandi.*

Frazeologizm gapning aniqlovchi vazifasini bajaradi, bahsning keskinligini ifodalaydi.

Aniqlovchi vazifasidagi kolorinim frazeologizmlari nutqning ekspressivligi va dramatik effektini oshiradi.

2.5. Hol vazifasi

Kolorinim frazeologizmlari hol sifatida ishlatilganda, ular fe'lni tavsiflaydi yoki sub'ektning hissiy holatini bildiradi.

Ingliz tilida misol:

- *He left the room red with anger.*

Bu yerda *red* sub'ektning g'azabini ifodalaydi va hol vazifasida ishlatilgan.

O'zbek tilida misol:

- *U g'azabdan qip-qizil bo'lib xonadan chiqdi.*

Bu frazeologizm ham sub'ektning holatini ko'rsatadi, emotsional ohangni oshiradi.

Hol vazifasidagi kolorinim frazeologizmlari nutqni vizual va hissiy jihatdan boyitadi, o'quvchi yoki tinglovchiga ichki his-tuyg'ularni yanada aniq yetkazadi.

Muhokama

Kolorinimli frazeologik birliklar har ikki tilda o'ziga xos ekspressivlik, emotsionallik va madaniy belgililikni ifodalaydi. Tahlil natijalari ko'rsatdiki, ingliz va o'zbek tilidagi rang metaforalari bir qator umumiy xususiyatlarga ega bo'lsa-da, milliy madaniyat va tarixiy kontekst farqlari ham mavjud.

1. Ingliz tilida rang metaforalarining asosiy yo'nalishlari

- **Green** – tajribasizlik, ekologiya: *green student, go green.*

- **Black** – negativlik, taqiqlangan jarayonlar: *black market, blacklist*.
- **White** – ijobiylik, poklik: *white lie, whitewash*.
- **Red** – xavf, ehtiros, qonuniy cheklov: *red flag, red tape*.

Ingliz tilida rang metaforalari ko‘pincha global kommunikatsiyada universal tushuncha sifatida ishlatiladi.

2. O‘zbek tilidagi rang ma’nolarining milliy xususiyatlari

- **Oq** – poklik, halollik, baraka: *oq yo‘l, oq fotiha, oq sut*.
- **Qora** – g‘am, balo, yo‘qchilik: *qora kun, qora niyat*.
- **Qizil** – muhimlik, markaziylik: *qizil gap, qizil o‘choq*.
- **Ko‘k** – osmon, yuksaklik, kelishilmagan holat: *ko‘kdan kelmoq*.

O‘zbek tilida rang metaforalari milliy, tarixiy va madaniy kontekst bilan boyitilgan bo‘lib, ularning semantik maydoni ingliz tiliga qaraganda ko‘proq madaniy kodlarga bog‘liq.

3. Kolorinimlar tarjimasidagi qiyinchiliklar

Kolorinimli frazeologik birliklarni tarjima qilishda bir nechta muammolar yuzaga keladi:

1. **To‘g‘ridan-to‘g‘ri ekvivalent yo‘qligi:** *white lie* → *oq yolg‘on*. Ekvivalent topilgan bo‘lsa ham, uning semantik va madaniy konnotatsiyasi cheklangan bo‘lishi mumkin.
2. **Madaniy konnotatsiyalarni yo‘qotish xavfi:** Ba‘zi ranglar milliy kontekstga bog‘liq bo‘lgani uchun tarjimada bu nuqtai nazar yo‘qoladi.
3. **Frazeologik barqarorlikni saqlash:** Tarjima jarayonida iboraning frazeologik mustahkamligi buzilmasligi kerak.
4. **Konnotativ ma’nolarni tiklash:** Tarjimon iboraning asosiy ma’nosini berib, konnotativ rang nuanslarini ham hisobga olishi zarur.

Shu sababli **kontekstual ekvivalentlash**, dinamik va funksional tarjima usullari eng maqbul yondashuv hisoblanadi.

Xulosa

Kolorinim tarkibli frazeologik birliklar ingliz va o‘zbek tillarining leksik-semantik boyligida alohida o‘rin egallaydi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki:

- Rang nomlari frazeologizmlarning semantik yadrosi bo‘lib, ularning metaforik xarakterini belgilaydi.
- Ingliz tilida color idioms ko‘proq universal metaforalar asosida shakllangan bo‘lsa, o‘zbek tilida milliy-madaniy obrazlar ustunlik qiladi.
- Morfologik jihatdan sifat + ot modeli eng faol tuzilma sanaladi.

- Sintaktik jihatdan frazeologizmlar gapning deyarli barcha bo‘laklari sifatida qatnashadi.
 - Tarjimashunoslikda rangli idiomalarni ekvivalentlash ularning madaniy konnotatsiyasini inobatga olgan holda amalga oshirilishi lozim.
 - Kelajak tadqiqotlar ingliz, o‘zbek va boshqa turkiy tillarda rang metaforalarining kognitiv asoslarini o‘rganish bilan boyitilishi mumkin.
- Maqola natijalari lingvokulturologiya, leksikologiya, frazeologiya, tarjimashunoslik va til o‘qitish jarayonlari uchun amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Oxford English Dictionary. (2023). *Color idioms and metaphors* (b. 12–45). Oxford: Oxford University Press.
2. Cambridge Idioms Dictionary. (2022). *Cambridge Idioms Dictionary* (b. 101–135). Cambridge: Cambridge University Press.
3. Lakoff, G., & Johnson, M. (2003). *Metaphors we live by* (b. 23–78). Chicago, IL: University of Chicago Press.
4. Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A practical introduction* (b. 15–92). Oxford: Oxford University Press.
5. ХАШИМОВА, З. (2019). *Ўзбек фразеологиясида ранг номлари семантикаси* (b. 34–78). Тошкент: Фан. Нашрийоти.
6. Jo‘rayev, O. (2020). *O‘zbek tilida rang bildiruvchi so‘zlarning lisoniy va madaniy xususiyatlari* (b. 10–65). Samarqand: SamDU-nashr.
7. Bobojonov, U. (2018). *Til va madaniyat: o‘zbek tilining rang tizimi* (b. 5–56). Toshkent: Akademnashr.
8. Corpus of Contemporary American English (COCA). (2024). Retrieved from <https://www.english-corpora.org/coca/>
9. O‘zbekiston Milliy korpusi (O‘TIL korpusi). (2023). Retrieved from <https://til.uz/corpus>
10. Rashidova, M. (2021). Ingliz tilidagi rang metaforalarining semantik xususiyatlari. *Filologiya masalalari jurnali*, 3, b. 45–58.
11. Berdialiyeva, D. (2022). *Frazeologiya va tarjima masalalari* (b. 12–80). Toshkent: Ilm-fan nashriyoti.